EEN PLEIDOOI VOOR DE PROCESGESCHIEDENIS VAN KRANTENREDACTIES

Interview met Harry Lockefeer

Arthur ten Cate

Toen de oud-hoofdredacteur van *de Volkskrant* Harry Lockefeer op 1 april 1996 werd benoemd tot hoogleraar in de Journalistiek aan de Rijksuniversiteit van Groningen, wist hij al precies waar zijn inaugurele rede over zou moeten gaan. De dertig jaren die hij tussen 1965 en 1995 bij *de Volkskrant* had gewerkt, boden hem namelijk genoeg stof.

Lockefeer: "In de eerste plaats wilde ik de Groningse universiteit duidelijk maken wie ik journalistiek gesproken ben en waar binnen dit vakgebied mijn zwaartepunten liggen. Ik vond dat ze behoorden te weten wat voor vlees ze in de kuip hadden. In de tweede plaats wilde ik een aantal ontwikkelingen beschrijven, die ik in mijn journalistieke loopbaan bij *de Volkskrant* van binnenuit had waargenomen." Lockefeer doelt hiermee op een eigentijdse journalistieke geschiedbeoefening vanuit de praktijkervaring van de journalist.

Hij verduidelijkt zijn bedoeling met een anekdote. "Als er bij *de Volkskrant* nieuwe redacteuren kwamen, nodigde ik ze na een jaar uit om ze te vragen wat ze er van vonden en hoe het ging. De meest gestelde vraag in die gesprekken was dan altijd: 'Meneer Lockefeer, wie neemt hier nu eigenlijk de beslissingen?' Die mensen liepen dus al een jaar op de krant rond en ze hadden nog steeds niet door hoe het besluitvormingsproces in elkaar zat. Mijn antwoord was dan: iedereen neemt hier de beslissingen, honderden keren per dag."

Het was Lockefeer door zulke gebeurtenissen al tijdens zijn hoofdredacteurschap duidelijk dat de ondoorzichtige redactiecultuur een interessant element zou vormen voor een rede over de identiteit van de Nederlandse kranten. Want juist op redactieniveau waren sinds het einde van de verzuiling ontwikkelingen op gang gekomen die hem al fascineerden toen hij er zelf nog midden in stond.

Een krant met karakter. Enkele opmerkingen over identiteit en verscheidenheid, heette de inaugurele rede die Lockefeer op dinsdag 18 juni 1996 voor een gehoor van journalisten, hoogleraren en studenten uitsprak. In deze oratie probeerde de oud-hoofdredacteur een antwoord te vinden op de vraag waar het kenmerkende eigen karakter van een krant uit voortkomt. Immers, een dagblad profileert zichzelf door een keuze bij garing en selectie van nieuws. Binnen de krant en tussen kranten onderling ontstaat zodoende verscheidenheid. Het is vooral deze veelgeroemde pluriformiteit die in zo'n hoog aanzien staat als onze grondwettelijke persvrijheid ter sprake komt.

Verscheidenheid is derhalve niet alleen een gekoesterd gegeven, maar ook een begrip dat aanleiding geeft tot heftige discussies. Vaak verzanden debatten

over pluriformiteit (en de vermeende teloorgang ervan) echter in een moeras van getallen: hoeveel kranten moeten er in Nederland zijn om verscheidenheid te waarborgen?

Maar los van de vele meningen over pluriformiteit kan worden geconcludeerd dat één these boven elke twijfel verheven is. Lockefeer formuleerde het in zijn oratie als volgt: "Wil van een pluriforme pers worden gesproken, dan zullen we moeten beschikken over voldoende duidelijk geprofileerde dagbladen." Met andere woorden: de kranten moeten een helder eigen karakter hebben. De nieuwe hoogleraar in de journalistiek benaderde zijn vraagstuk over wat die identiteit nu eigenlijk bepaalde, "vanuit - het zal gezien mijn achtergrond niet verbazen - een redactioneel perspectief."

Hoe ingewikkeld Lockefeer het zichzelf in feite maakte door op zoek te gaan naar 'het mysterie van de identiteit', blijkt uit het feit dat de nauwkeurige lezer van zijn gedachtengang in zijn rede niet een antwoord vindt, maar een lijst van belangrijke criteria en vele 'opmerkingen' om in overweging te nemen bij het verhelderen van het identiteitsbegrip. De zoektocht is derhalve nog niet beëindigd.

Lockefeer, die zijn leerstoel combineert met een baan als stafdirecteur bij PCM-Uitgevers (Perscombinatie-Meulenhoff en sinds dit jaar ook de Dagbladunie), uitgever van onder andere *de Volkskrant*, *Trouw*, *Het Parool*, *NRC Handelsblad* en het *Algemeen Dagblad*, is zelf ook wel de laatste die zal beweren dat het gemakkelijk is om het geheim van de identiteit van kranten te ontsluieren. "Maar het feit dat het zo moeilijk is, maakt het juist zo interessant. Op dat onderzoeksgebied zijn veel velden te vinden die de moeite waard zijn."

Van vrijheid naar evenwicht

Het vraagstuk van het krantenkarakter in Nederland is pas door ontwikkelingen sinds de roerige jaren zestig interessant gemaakt, aldus de oud-hoofdredacteur van *de Volkskrant*. Daarvoor stond de identiteit immers vast: die werd bepaald door de zuil waartoe de meeste dagbladen behoorden. De identiteit van de moderne krant wordt daarentegen, analyseerde Lockefeer in zijn rede, "meer en meer gedragen door de redactionele collectiviteit." De hoofdredacteur bepaalt daarbij de koers op een middenweg "tussen intellectuele chaos en productiesystematiek." Het interessante onderzoeksgebied dat de Groningse hoogleraar journalistieke wetenschappers aanbeveelt, is dus vooral een recente, sociale geschiedenis van het redactionele groepsproces.

Lockefeer: "Ik heb het identiteitsvraagstuk in mijn oratie natuurlijk wel in een historische context proberen te plaatsen." Hij besteedde daarbij weinig woorden aan de periode tot de jaren vijftig. "Daarna kom je pas in een tijdspanne terecht die naar mijn idee interessant genoeg is om grondig te onderzoeken, de jaren zestig. De tijd van de vrijmaking van de journalistiek uit de beknelling van de verzuiling. Het was een revolutionaire fase in Nederland en ook in de Nederlandse journalistiek. Enerzijds interessant omdat een aantal

kranten verdween, anderzijds omdat we kunnen zien hoe de journalisten met de nieuw verworven vrijheid omgingen. Wat deden ze daarmee, maar vooral, hoe blijft zo'n krant op koers?"

Werd het nieuwsselectieproces, dat tot het eigen karakter leidt, ten tijde van de verzuiling nog hiërarchisch aangestuurd vanuit de kamer van de hoofdredacteur, nu kwam daar een maatschappelijk engagement van de gezamelijke redactie voor in de plaats. Lockefeer: "De positie van de hoofdredacteur veranderde, mede door de democratisering. Maar als hij de identiteit niet meer bepaalde, de koers niet meer alleen uitzette, hoe speelde de meningsvorming zich dan intern af? Hoe kwam het dat de Nederlandse pers overwegend links werd? Je kunt dat bijvoorbeeld verklaren door te zeggen dat journalisten ook maar mensen zijn, dat ze neigen mee te gaan in de geest van de tijd. Zo zie je dat je als journalist voordurend moet reflecteren, je af moet vragen: ga ik niet te veel mee in deze stroom?"

De Nederlandse journalistiek liet zich echter toch onderdompelen in links engagement. "Pas later, in de jaren tachtig, zie je dat de pers een nieuw evenwicht vindt. Hoe komt dat dan weer? Was dat ook de tijdsgeest? Ik heb daarover de these dat de professionalisering van de journalistiek en het streven naar kwaliteit vanzelf in botsing kwamen met het politieke engagement. Daarom is die vorm van journalistiek op zijn retour geraakt."

Journalistieke procesgeschiedenis

De vorm van geschiedschrijving die de oud-hoofdredacteur in het kader van de dagbladidentiteit voorstaat, is sociologisch. "Persgeschiedenis is door de processen die ik in mijn oratie heb geschetst niet eenvoudiger geworden. Ik bedoel, de ontwikkeling van dagbladen sinds de jaren zestig en de vorming van hun eigen identiteit daarin, werd steeds meer de resultante van groepsprocessen binnen de redactie en die werden niet opgeschreven. Er wordt nu eenmaal weinig genotuleerd in de journalistiek. Het is dus een sociologisch type van geschiedschrijving met weinig bronnen."

Een eerste aanzet tot de persgeschiedenis die Lockefeer bedoelt, is de naoorlogse geschiedenis van *de Volkskrant* die Frank van Vree heeft geschreven. De hoogleraar gaf de opdracht tot het schrijven van dit boek toen hij nog hoofdredacteur was. "Het proces dat er toe leidde dat *de Volkskrant* van een katholiek dagblad voor Nederland uitkristalliseerde tot wat het nu is, heeft zich tussen 1960 en 1980 afgespeeld. Het zal je daarom niet verbazen dat ik Van Vree heb gevraagd om de nadruk te leggen op die procesgeschiedenis. Het moet een nieuw element van de Nederlandse persgeschiedenis worden en ik ben benieuwd hoe hij dat grijpbaar maakt."

Is de sociologische aard van deze vorm van journalistieke geschiedenis er bij gebaat dat oud-journalisten hun ervaringen opschrijven? Lockefeer denkt van wel. "Alhoewel ik niet zo'n voorstander ben van autobiografische publicaties. Er

zijn namelijk altijd veel liefhebbers om de successen op hun naam te zetten, maar weinigen die de mislukkingen op zich willen nemen."

De Groningse hoogleraar is van mening dat de onderzoekers van historische redactieprocessen van de universiteit moeten komen. Alleen al omdat journalisten hun eigen handelen niet zouden willen bestuderen. "Journalisten kijken weinig achterom. Ik begrijp dat ook wel. De momenten voor reflectie zijn er bijna niet. Het is een hectisch bestaan. Elke dag maakt zo'n redactie een nieuwe krant en je bent dan blij als het weer is gelukt. En op het moment dat je hem hebt gelezen, moet je alweer aan de volgende beginnen. Duidelijk niet het type vak waar veel ruimte voor reflectie bestaat."

Universitaire onderzoekers brengen ook distantie in het onderzoek. "De journalist is natuurlijk geen buitenstaander in het hele spel. Dat kleurt altijd het zicht op de werkelijkheid. De professionele geschiedschrijver moet van buiten die kranten zulke processen beschrijven, zij het dat hij heel goed op de hoogte moet zijn van hoe het er bij kranten aan toe gaat. Zo'n onderzoeker moet een gedegen kennis hebben van en affiniteit hebben met het verschijnsel dagblad."

Wetenschappelijk onderzoek van buiten de krant kan echter wel gebruik maken van die gekleurde herinneringen van journalisten. "Want aan de andere kant is het zo dat een groot deel van wat er op de krant gebeurde, alleen bij mensen in hun hoofd zit. Toen er bijvoorbeeld in mijn ambtsperiode als hoofdredacteur werd gepraat of er op zaterdag twee katernen bij moesten, werd niet op papier gezet wat de directie wilde en wat ik wilde."

Voor voorbeelden van boeken over de journalistiek kijkt hij naar de Verenigde Staten. "In Nederland gebeurt het in ieder geval veel te weinig. Er zijn bijna geen goede biografieën van topjournalisten. In de Verenigde Staten daarentegen zijn wel veel boeken geschreven over de grote kranten en natuurlijk over Watergate. Je moet daarbij bedenken dat het Engelse taalgebied veel groter is dan het Nederlandse, waardoor het commerciëel interessanter is om zulke boeken te schrijven. Bovendien hebben de Amerikanen een ruime traditie wat betreft de *sabbatical leave*: er één of twee jaar tussenuit kunnen om naar de universiteit te gaan om daar te studeren of een boek te schrijven."

Distantie

Distantie, niet alleen in historisch onderzoek, maar vooral in de journalistiek, is voor Lockefeer belangrijk. "Ik denk dat mijn hele journalistieke leven met die distantie is overgoten. Het irriteerde me bijvoorbeeld enorm dat de pers in de jaren zeventig aan de lippen hing van het kabinet Den Uyl."

Zelf was hij in die tijd ook wel geëngageerd, maar naar eigen zeggen hield hij in de artikelen, die hij als sociaal-economisch redacteur bij *de Volkskrant* over economie, media en over de Derde Wereld schreef, toch afstand. "Ik heb altijd geprobeerd onderwerpen een beetje cerebraal, afstandelijk te benaderen. Maar ik had natuurlijk ook mijn maatschappelijke sympathiën. Dat heeft iedereen in dit vak. Er is geen journalist die zegt: het kan me niets schelen. Je

bent een bepaalde zaak toegedaan. De vraag is of je desondanks in staat bent om eerlijk te rapporteren."

Journalisten zijn immers gewone mensen, die een mening hebben en op een politieke partij stemmen. Lockefeer: "Maar wat doe je daar mee als je een artikel moet schrijven? Daar ligt voor de journalistiek een van de moeilijkste punten. Je moet met je vezels bij de maatschappij betrokken zijn, goed weten wat er gebeurt. Een journalist wil zich met de samenleving bemoeien. De journalistiek selecteert ook vaak uit de mensen met een grote mate van betrokkenheid. Tegelijkertijd worden die mensen geacht afstand te houden en eerlijk te berichten."

De periode van het linkse engagement in de journalistiek is dus zeer de moeite van het onderzoeken waard in het licht van de toenmalige maatschappelijke context. "Want het distantie-element is zeer belangrijk. Er zijn momenten geweest dat de afstand zeer klein was. Onder andere in de 'Nacht van Schmelzer' of tijdens het debat over de kruisraketten. Dat zijn momenten geweest dat de samenleving zeer dynamisch was, hevig in beweging. De meningsvorming was buitengewoon turbulent en de vraag is dan: in welke mate houdt de journalist zich staande in zijn rol van gedistantiëerd waarnemer?"

Lockefeer is overigens niet zo'n puritein dat hij denkt dat de distantie volledig behoort te zijn. "Journalisten zijn gewoon mensen en de krant is tenslotte een spiegel van de samenleving. Je kunt niet als een helikopter ver boven die samenleving hangen. Nee, niet beïnvloeding op zich, maar de mate waarin je je laat beïnvloeden door de maatschappelijke turbulenties is van belang."

Als een historicus deze periode wil onderzoeken "moet hij weten hoe de journalistiek werkt. Dus enerzijds weten waar je als journalist op bedacht moet zijn, anderzijds nagaan hoe dat in het verleden is gegaan. Daar is weinig onderzoek naar gedaan en dat is jammer. Immers, indien historisch onderzoek ten doel heeft ons te laten leren van het verleden, een inzicht te geven in processen, dan denk ik dat juist de journalistiek er wat aan zou hebben als dat beter zou worden onderzocht."

Een onderzoeker zou, samenvattend, een aantal jaren mee moeten draaien in de journalistiek? "Ja, dat denk ik wel. Het zijn nu eenmaal processen waar allemaal mensen bij betrokken zijn. In de pyramide worden van onderaf veel beslissingen genomen. Heel vaak gebeurt dat niet door de mensen die in de organogram van de krant de chefs of de beslissingnemers zijn. Want naast het formele organogram is er ook nog een informeel organogram. Alleen de redacteuren die er al wat langer bij zijn, weten pas hoe het plaatje van de formele en informele macht in elkaar steekt."

De geschiedschrijver die dat soort processen wil beschrijven, zal moeten weten hoe de dynamiek van die processen is. Lockefeer: "Daarbij kan ik me heel goed voorstellen dat het bij *de Volkskrant* anders werkte dan bij de andere kranten. *De Volkskrant* had namelijk de meest gedemocratiseerde redactie van heel Nederland, waar iedereen zich met alles bemoeide en de redactie zich naar

het Maagdenhuis-model had gespiegeld. Bij andere kranten heeft het veranderingsproces weer anders gewerkt."

De jaren tachtig en verder

Terug naar de oratie. Daarin kwam Lockefeer aan het einde van zijn historische schets tot een optimistisch beeld van de huidige krantenwereld. Weliswaar zijn er sinds de jaren zestig een aantal titels verdwenen en is er in de meeste regio's nog maar één dagblad te vinden, toch is het met de pluriformiteit in de Nederlandse pers niet zo slecht gesteld.

Lockefeer zei hierover: "Kranten kunnen zich [tegenwoordig] van elkaar onderscheiden in hoogwaardige kwaliteit, in nieuwsgerichtheid, in onthullingen, in analyse en toelichting. Ze kunnen vrijmoedig berichten, zonder *parti pris*, en journalistiek bedrijven op topniveau. Voorts kunnen dagbladen een ongebonden podium vormen voor het maatschappelijk debat, en voor zichzelf intellectueel, politiek en cultureel een onmisbare en onbetwistbare positie realiseren. De identiteit is, zo beschreven, inhoudelijk breder dan louter de politieke oriëntatie. Een verbreding van het begrip die geen vervaging ervan hoeft in te houden. Mits de standaard, de norm wordt bepaald door onafhankelijkheid en kwaliteit."

Maar wordt de grote vrijheid tegenwoordig niet beperkt door een steeds strakker economisch keurslijf? Lockefeer: "De ruimte in de journalistiek is natuurlijk een tussenweg tussen het journalistieke ideaal en wat bedrijfseconomisch mogelijk is. Dat is altijd zo geweest. Het interessante van artikel 7 van onze grondwet is nu eenmaal dat in 1848 is vastgelegd dat we vrijheid van meningsuiting mochten hebben en dat tegelijkertijd de realisatie van dat vrijheidsrecht in handen werd gelegd van particuliere ondernemers. Het was juist dit recht waarbij de overheid specifiek werd gevraagd zich er niet mee te bemoeien. Interessant, want bij de meeste vrijheidsrechten bemoeit de overheid zich intensief met hun realisatie."

De vrijheid van meningsuiting ligt dus al honderdvijftig jaar in handen van bedrijven. "En dan komt automatisch de vraag aan de orde: kan ik rendabel kranten produceren? Dat gaf altijd een zekere beperking. Toch ben ik van mening - als je ziet hoe de grote mediaconcerns tegenwoordig werken - dat er behoorlijk in kranten is geïnvesteerd. Dat kwam omdat in de jaren zeventig en tachtig duidelijk werd dat de kranten die het meest serieus aan kwaliteit werkten, *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*, de snelst groeiende van Nederland waren. Investeringen in de kunstredactie, meer buitenlandse correspondenten, dat soort dingen. Zo gauw duidelijk werd dat kwaliteit loonde, dat je daar lezers door kreeg, ontstond de situatie dat journalistieke kwaliteit een positief instrument werd in het rendementsdenken van de directie."

En hoe woedt dat proces verder? Lockefeer: "Dan kom je bij de vraag: heeft de krant toekomst? Ik denk van wel, omdat de krant een buitengewoon intelligent product is. Heel knap bedacht en ontwikkeld in de loop van de tijd. De krant heeft een fantastisch vermogen om de hele waaier van informatie

waaraan mensen bloot staan, te ordenen en voor ze op een rijtje te zetten. Dat scheelt veel werk en het is relatief goedkoop. Voor gemiddeld driehondervijftig gulden per jaar heb je elke morgen dat hele pakket in de bus. Daar kan vooralsnog geen ander medium tegen op.

En ik denk, omdat het ontwikkelingspeil van de bevolking, de eisen van het kritische publiek en het informatiebombardement toenemen, de selecterende en ordenende redactie meer moet verwerken en betere artikelen moet presenteren. Het gaat steeds meer om de kwaliteit van die journalisten en daar, tot slot van mijn redenering, komt de universiteit in beeld."

HET RIOD GAAT VERHUIZEN

Begin 1997 gaat het rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie verhuizen. Thans is het instituut over twee panden aan de Heregracht te Amsterdam, nr. 474 en 346.
Op het moment wordt de laatste hand gelegd aan de verbouwing van het monumentale pand Herengracht 380.
De verhuizing zal een aantal veranderingen met zich meebrengen, die ten goede van de bezoekers zullen komen. Op de begane grond wordt een prachtige studiezaal ingericht, waar een groot deel van de bibliotheekcollectie vrij raadpleegbaar is. De toegang tot de archiefcollecties zal sterk verbeterd worden en de uitvoering van het raadplegen van de bestanden via de computer is nog in volle gang. Naar verwachting zal het instituut medio maart 1997 voor bezoekers toegankelijk zijn.

Het nieuwe adres luidt: Herengracht 380, 1016 CJ Amsterdam. Het telefoonnummer blijft hetzelfde: 020-5233800, de FAX wordt 5233888 en het e-mail-adres is wardoc@xs4all.nl

---

Prins Bernhard op bezoek bij Evita Perón, 1951.
Uit: *de Volkskrant*, woensdag 11 november 1992.